

SZEMLE

Fukári, Valéria: Felső-magyarországi főúri családok. (A Zayak és rokonaik 16–19. század.) Pozsony, 2008. [Kalligram kiadó], 157 l.

A Zay család az egyik legjelentősebb magyarországi főúri dinasztia, számos neves államférfit, katonát, művészet- és tudománypártoló mecénást adott az országnak, történetükről ennek ellenére eddig nem készült átfogó monográfia. Ezt a hiányt pótolja Fukári Valéria könyve, amely a család legragyogóbb korszakát mutatja be, a felső-magyarországi letelepedéstől a hányatott sorsú Zay Károly haláláig. A kötet megjelenését többéves kutatómunka előzte meg a Szlovák Nemzeti Levéltárban (Slovenský národný archív, Bratislava), a Magyar Országos Levéltárban (Budapest), az Osztrák Állami levéltárban (Österreichisches Staatsarchiv, Wien), valamint a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár (Slovenská národná knižnica, Martin), a pozsonyi Liceumi Könyvtár (Lyceálna knižnica, Bratislava) és a Bécsi Városi és Tartományi könyvtár (Wiener Stadt- und Landesbibliothek) kéziratárában. A források mellett a szerző összefoglalta a témában eddig magyar, szlovák és német nyelven megjelent szakirodalmat is.

A Zay család 1547-ben költözött a trencsén megyei Ugrórcra (Zayugróc), miután valkó megyei birtokaikat a törökök elpusztították. Zay Ferenc I. Ferdinánd hűséges híveként, a törökök elleni harcokban szerzett érdemeiért a birtok mellé az uralkodótól 1560-ban fiaival együtt bárói címet kapott. A család férfitagjai valamennyien kivették részüket a törökök elleni küzdelmekből, Zay Ferenc fiai közül András és Lőrinc fogságba is esett, ahonnan nagy összegű váltságdíj fejében

szabadulhattak. A Zay család később szembefordult a Habsburg házzal. 1619-ben II. Zay Lőrinc saját zászló alatt szervezett csapatokat Bethlen Gábor számára. A vasvári béke után a család több tagja is részt vett a Wesselényi összeesküvésben. Zay Ferenc dédunokája, Petrőczy István még várát is felajánlotta, hogy ott tartsák fogva I. Lipót, akit egy vadászat alkalmával akartak foglyul ejteni, hogy kikényszerítsék sérelmeik orvoslását. Később fiai, Miklós és István rokonuk, Thököly Imre seregében harcoltak a Habsburgok ellen. A Rákóczi szabadságharcban Petrőczy István mellett a Zay családból IV. Zay András és III. Zay Zsigmond vett részt. A szabadságharc utáni békeidőben a Zayak a magyarországi evangélikus egyház támaszai voltak. Zay Péter már huszonhároméves korában a magyarországi evangélikus egyház első egyetemes felügyelője lett, és egész életében küzdött azért, hogy az evangélikusok mindenütt szabadon gyakorolhassák vallásukat. Nagy örömmel fogadta II. József türelmi rendeletét, meghagyta, hogy a templomokban Te Deumot tartsanak és imádkozzanak a császáráért, ugyanakkor felszólította az egyházi vezetőket, ne engedjék, hogy a nép esetleg a katolikusok ellen forduljon.

A Zay családdal rokonságban álló Prónay Gábor Acsán már a tilalom idején kötemplomot épített, és mire elkészült, megszerezte az engedélyt a felszentelésre. A 19. századi magyarországi közélet egyik legkiemelkedőbb alakja Zay Károly volt. Saját költségén taníttatta a birtokain élő tehetséges parasztfiúkat, nagyapjához hasonlóan a magyarországi evangélikus egyház egyetemes felügyelője volt, komoly összegekkel támogatta felekezetét. 1827-ben az uralkodó császári és ki-

rályi kamarássá nevezte ki, majd 1831-ben grófi rangra emelte. Ennek ellenére a bécsi udvari politika egyik legnagyobb bírálója és a magyarországi reformok lelkes híve volt. Szorgalmazta a magyar oktatási nyelv kötelezővé tételét. Szívesen áldozott Széchenyi reformjaira, elsősorban a Magyar Tudós Társaság, az Akadémia céljaira, de a lóversenyekre is. Tagja volt a Kossuth által létrehozott Iparegyesületnek, 1845-ben Zayugrócon posztógyárat alapított. Örömmel üdvözölte az 1848-as forradalom eredményeit, a pozsonyi nemzetőrség egyik kapitánya lett. A forradalom leverése után visszavonultan élt, különféle német és magyar folyóiratokban publikált. Cikkeiben továbbra is kiállt a reformmozgalom céljai mellett, de a változásokat a Habsburg-Lotharingiai-házzal együttműködve képzelte el, amiért sok kritika érte. 1871-ben hunyt el. Az örökösök életét alapjaiban rendítette meg az elmúlt század. A Zay család utolsó tagja Kanadában halt meg 1994-ben.

Fukári Valéria már régóta elkötelezett művelődéstörténeti kutató, a Zay család történetéről is jelentek már meg kisebb írásai. Pozsonypüspökiben született, ma is ott él. A prágai Károly egyetemen szerzett diplomát magyar-szlovák szakon. A kiváló Rákos Péter professzor növendéke volt, akivel komoly tudományos levelezést is folytatott. Irodalmárként a pozsonyi *Új Szó*, *Természet és Társadalom*, *Tatran*, illetve a Madách Könyv- és Lapkiadó szerkesztőjeként dolgozott. 1968 után szilenciumra ítélték, hivatalosan máig nem térhetett vissza az irodalmi életbe. Ez alatt fordult érdeklődése a családtörténeti kutatások felé. Ezzel párhuzamosan cseh, szlovák, magyar irodalom és művelődéstörténettel is foglalkozott. Korábban már publikált egy, a mostanihoz hasonló fontosságú tudományos monográfiát a pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia történetéről. (*Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve 1882–1923*. Pozsony, 2003. [Kalligram kiadó]) Szintén önálló kiadványt készített Pozsonypüspöki múltjáról (*Hazahív a harangszó – Haza a mélyben [A régi Püspökiről, Szünyogdiról szóban és képen]*. Pozsonypüspöki, 1997. Csemadok.).

A szerző műveltségének, korábbi tudományos kutatásainak és kiterjedt érdeklődési körének köszönhetően a most megjelent monográfia nemcsak hagyományos családtörténet, hanem átfogó képet nyújt a korszak politikai és művelődéstörténeti viszonyairól is. Alapos kutatómunkája eredményeként a kötet rendkívül gazdag forrásokban. A családi levezés legszebb, vagy tartalmilag legfontosabb nem magyar nyelvű levélrészleteit a szerző saját fordításában közli, így nemcsak a család történetét ismerhetjük meg, hanem a családtagok személyes érzéseit, nyelvi gondolkodásmódját is. A levelek hangneméből következtetni lehet a házastársak, testvérek, szülők és gyermekek bensőséges viszonyára, egymáshoz való ragaszkodására, arra, hogyan nevelték felelősségre gyermekeiket, mint a jövő földesurait, állami vezetőit, emlékeztetve őket jobbágyaik, cselédek, beteg vagy elszegényedő családtagjaik iránti kötelességeikre. Ezek alapján nyomon követhető, milyen családi környezetben nőttek fel a családjukhoz ragaszkodó, hazájukat szerető, a szegények iránt elkötelezett, mélyen vallásos Zayak.

A monográfia nem korlátozódik csupán központi témájára, a Zay család történetére. A Zayak házasságaik révén szoros kapcsolatban álltak más főnemesi családokkal, így a kötet betekintést nyújt a Soós, Petrőczy, Bánffy, Forgách, Calisch, Mérey, Thököly és más fontos főnemesi dinasztiák életébe is. A Zay ivadékok sorsán keresztül mutatja be a korszak politikátörténetét, amelynek eseményeit történelmi realitással értékeli.

A családtörténettel párhuzamosan érdekes nyomon követni, hogy a különböző érdeklődésű Zayak hogyan gyűjtötték össze azt a gazdag könyvanyagot, amelynek ránk maradt köteteit ma a Szlovák Nemzeti Könyvtárban őrzik. A könyvgyűjtés és művészetpártolás mellett a Zay család tagjai közül többen írtak kisebb irodalmi műveket, verseket, imákat. I. Zay Péter egy imádságoskönyvet állított össze, amely nyomtatásban nem jelent meg, kézírata eddig még nem került elő. Közismert I. Zay Ferenc emlékirata Nándorfehérvár elvesztéséről. Zay Anna egy magyar nyelvű imádságoskönyv és néhány istenes vers szerzője, rokona Zay Mária Krisztina imádsága

gyermekieért biblikus cseh nyelven maradt ránk. Zay Károly édesanyja, Marie Calisch a homeopatia egyik magyarországi megalapítója, emellett német nyelvű vígjátékokat és elbeszéléseket írt. A család levelezése önmagában is komoly irodalmi érték. A szerző filológiai képzettségét is kamatoztathatta, amikor felfigyelt a Petrőczy Erzsébet leveleiben található nyelvi érdekességekre.

Szerzőnk érdeme, hogy a Zay család példáján keresztül rendkívül jól érzékelteti a 16–18. századi Magyarország nyelvi viszonyait. A családi levelezést vizsgálva nemcsak a levelek tartalmát ismerteti, hanem rámutat arra is, milyen szerepet töltött be egy felső-magyarországi főúri család életében a latin, a német, a francia, a magyar és a szlovák nyelv. Pontos képet ad a sokszínű nyelvi környezetről, amelyben a Zay gyerekek felnőttek, de nem bocsátkozik meddő vitákba az egyes családtagok anyanyelvéről, vagy nemzeti hovatartozásáról. Ugyanígy reálisan látja a 19. századi nemzeti mozgalmak hátterét. A két politikus író, L'udovít Štúr és egykori mecénása, Zay Károly kezdetben baráti, majd folyamatosan megromló viszonyán keresztül mutatja be a nemzetiségek reakcióját a magyar nyelv államnyelvvé tételére, és az erre adott magyar választ. A vita tényén kívül felhívja a figyelmet egy eddig nem ismert levélrészletre, amelyből arra lehet következtetni, hogy kevéssel Štúr halála előtt kettejük viszonya rendeződött. A kötet terminológiája figyelemreméltóan előremutató. Kerüli a Felvidék kifejezés használatát, helyette a tudományosság követelményeinek jobban megfelelő Felső-Magyarország, illetve Felföld terminust alkalmazza.

A kiváló kötet használhatóságának van néhány hiányossága. Minden fejezethez külön jegyzék készült a felhasznált forrásokról, és irodalomról, de a könnyebb ellenőrizhetőség miatt célszerűbb lett volna minden új adatot lábjegyzetes hivatkozásokkal igazolni. Nagyon hiányzik, hogy a kötethez nem készült családfa, amely alapján az olvasó eligazodhat az időnként igen szövevényes rokoni kapcsolatok között.

A gazdag forrásközlések mellett igényesen összeállított képanyag emeli a kötet értékét. Nemcsak a család tagjairól találunk jó minőségű szí-

nes és fekete-fehér képeket, hanem fontos közéleti személyiségekről, helyekről, használati tárgyakról és a legérdekesebb családtörténeti forrásokról is. A tartalmas, jól felépített, érett történelem-szemléletű, új kutatási eredményekben gazdag kötet nemcsak a magyar genealógiai és művelődéstörténeti irodalmat gazdagítja, hanem továbbá hasonló jellegű kutatások mintájául is szolgál.

KOVÁCS ESZTER

Szenci Molnár Albert: Az keresztyéni reli-gióra és igaz hitre való tanítás. Hanovia 1624. P. VÁSÁRHELYI Judit és SZABÓ András tanulmányával. Bp. 2009. Balassi K., az MTA Irodalomtudományi Intézete, Országos Széchényi Könyvtár, 1538, 511. l. /Bibliotheca Hungarica Antiqua XLIII./

A „Bibliotheca Hungarica Antiqua” sorozat – különösen, mióta Kőszeghy Péter irányításával a Balassi Kiadó gondozásában jelenik meg – tudatos művelődéstörténeti koncepciót megvalósítva adja közre a magyar irodalom- és művelődéstörténet ritkán hozzáférhető, ám alapműként értelmezhető kiadványait. Teszi ezt függetlenül a politikai, ideológiai, vallási felfogástól és nem utolsósorban a terjedelmi korlátoktól, tehát kiegyensúlyozottan jelenteti meg minden szellemi irányzat kiadványait, és az elanyagiasodott világban nem kevés áldozatot hozva azért is, hogy terjedelmes (tehát: drága) művek újra kézbe foghatóak lehessenek. Ékes példa erre a több mint 1500 lapnyi Szenci Molnár-féle Kálvin-fordítás, amelynek a magyarországi közgyűjteményekben negyven példánya maradt fenn. A megjelenési alkalommal – Kálvin születésének 500. évfordulója – a Kiadó még az impresszum-adatokban sem hivatkozik, mert sem a Kiadó, sem a közreműködők számára nem a formális ünneplés a fontos, hanem kulturális értékeink megőrzése és a korszerű ismeretek nyomán történő újraértelmezése. A korrektség kedvéért hozzáteendő, hogy a kiadást a Nemzeti Kulturális Alap és a Hungarofest is támogatta, a kísérőtanulmányok pedig az OTKA Szenci Molnár Albert levelezése, ira-

tai és Zsoltárkönyve c. pályázata keretében készültek.

A két kísérőtanulmány olyan szerzők – P. Vásárhelyi Judit és Szabó András – műhelyéből került ki, akik mindketten több évtizedes szakmai múltat tudnak maguk mögött, és ez a sokéves munka mindkettőjüknél főleg Szenci Molnár tevékenységéhez kapcsolódik. Mindketten nagydoktori disszertációval koronázták meg a Szenci Molnár-kutatást, és egymás munkájára építő, azt becsülő tevékenységük sem zárja ki, hogy szuverén kutatói egyéniségek maradjanak, és időnként kiegészítsék, máskor cáfolják tudós kollégájuk megállapításait. Minderre jó példa a mostani két kísérőtanulmány is, amelyek időnként egymásra hivatkozva, időnként ellentmondva próbálnak eligazítani Szenci Molnár- és a Kálvin-kiadások világában.

Noha mindkét tanulmány címe az egész Szenci Molnár-műre vonatkozik (*Szenci Molnár Albert Institutio-fordítása és Szenci Molnár Albert Kálvin-fordítása*) a tanulmányok inkább annak a megállapításnak felelnek meg, amelyet Szabó Andrásnál olvashatunk: „A művet kiemeli egyedülálló rézmetszetes címlapja, amelynek elemzése szinte önálló kutatási ágga nőtte ki magát.” Természetesen mindkét szerző felvázolja az életrajzi hátteret is, és értékes megállapításokat olvashatunk Kálvin művének 16. századi, különböző nyelvű kiadásairól és Szenci Molnár fordítói tevékenységéről. A fordítás alapját képező kiadással behatóbban P. Vásárhelyi Judit foglalkozik. Feltérképezve a francia, latin és német nyelvű kiadásokat, meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a magyar fordítás alapja nem Kálvin 1559. évi vagy valamelyik későbbi latin nyelvű kiadása lehetett, hanem, miként a zsolnárok esetében, Szenci Molnár itt is német nyelvből fordított. P. Vásárhelyi Judit megpróbálja a német kiadások szerkezetét, a címlapokat, az életrajzi körülményeket és egyéb Szenci Molnár-dokumentumokat felsorakoztatni, hogy valamely német kiadás mellett egyértelműen állást tudjon foglalni, azonban a meglévő információk ma még csupán ahhoz elegendők, hogy valamelyik német kiadást tételezhessük fel mint alapszöveget. (Mindezzel talán nem győzte meg Szabó András, aki ugyanebben

a kötetben azt írja, hogy a „vaskos könyv” „az 1559-es nagy *Institutio* fordítása”) P. Vásárhelyi Judit is részletesen foglalkozik a kötet rézmetszetes címlapjával, figyelembe véve és értékelve a szakirodalom korábbi címlapértelmezéseit (Kovács Sándor Iván, Viskolcz Noémi). Kár, hogy a többször idézett Kovács Sándor Iván-mű címe a jegyzetekben csak „i. m.” megjelöléssel szerepel, így csupán Szabó András jegyzeteiből következtethetünk arra, hogy itt is a *Szenci Molnár redivivus* c. kötetéről lehet szó. P. Vásárhelyi Judit is helyesen állapítja meg, hogy Szenci Molnár a már elterjedt motívumkincsből oly módon alakította ki fordításának címlapját, hogy az válasz is legyen Pázmány Péter *Kalauzának* – nem a Viskolcz Noémi által feltételezett 1623-as –, hanem az 1613. évi kiadására. Ugyancsak értékes az egyes képek értelmezéséről tett megállapítás. Különösen az a nyitva maradt kérdés, amely szerint (Dézsi Lajos Szenci Molnár-kiadása alapján) Vásárhelyi Judit is lehetségesnek tartja, hogy az „Értelme a Religio képének” című vers, amely a címlapmetszet baloldali nőalakját ábrázolja, egy mára ismeretlen, egylevelű Szenci Molnár-dokumentumot őrizhet. A Religio alakjának művészettörténeti előképét Kovács Sándor Iván intenciói alapján (Váci) Kovács Gábor azonosította Pieter Baltens (Custodis) Fortuna-ábrázolásában (*Németalföldi párhuzam Rimay „Religio”-emlékéjében*. = Irodalomismeret 2000. 100–102.) A két metszet szoros kapcsolatát a mostani hasonló kiadás mindkét tanulmányírója elfogadja.

Problematikusabbnak tűnik a címlap jobb oldalán álló Fides-metszet. P. Vásárhelyi Judit nem foglalkozik külön a metszettel, hanem egyetértőleg írja, hogy „Az újabb kutatások során kiderült, hogy e Fides-embléma Jan Pietersz Saendram (1567?–1607) holland mester egyik metszetének módosított változata”. Az újabb kutatás Szabó Andrásához vezet, aki most közreadott tanulmányában és egy korábbi dolgozatában is részletesen foglalkozik a metszettel. Igaz ugyan, hogy sajnálatos elírás folytán azt írja „A másik oldalon álló *Religió*val kapcsolatban én magam fogtam kutatásokba”, azonban a szövegből egyértelmű, hogy Szabó András wolfenbütteli kutatásai a Fi-

des-emblémára vonatkoznak. Mivel az előttünk levő kiadásban nem szerepel a Szabó András által egyértelmű előképpnek tartott metszet, tanulmányoznunk kellett a szerző korábbi közleményét is, így állapíthattuk meg, hogy a szerző némileg leegyszerűsítette öt évvel ezelőtti – akkor még több bizonytalanságot rejtő – megállapításait (vö. SZABÓ András: *A hit allegóriája Szenci Molnár Albert Kálvin-fordításának címlapján*. In: *Labor omnia vincit. Tanulmányok Tüskés Gábor 50. születésnapjára*. Bp. 2005. 38–39.). Mindenekelőtt egy névelírást kell tisztázni, amely azért is fontos, mert a néhány betűnyi eltérés megnehezíti az utánjárást. A Szabó András által megnevezett Jan Pietersz Saendram (1567?–1607) rézmetszőről az interneten csak egy régi lexikonutalás és néhány blogbejegyzés található, számtalan fontos cikk és illusztráció van viszont Jan Pietersz Saenredamról és születési évét az írások többnyire 1565-ben jelölik meg. (Egyébként Saenredam névalak szerepel a Szabó András által tévesen idézett Walter L. Strauss-kiadás címében is.) Szabó András Saenredam metszetének azonosítását a következőkkel indokolja: „a hasonló kéz- és ujjtartás egyértelműsítette a kapcsolatot, még akkor is, ha az eredetileg ülő nőalakot a rendelkezésre álló keskeny hely miatt fel kellett állítani, s kezéből ki kellett venni az Oltáriszentséget jelképező kelyhet (mivel ez a reformátusok számára teológiailag nem elfogadható). Ezen az azonosságon még a különbségek sem változtattak, az hogy az eredeti alak lefelé néz (az 1624-es fölfelé), ül és keresztbe rakja a lábait, a kereszt szára a fej mögött lefelé látszik mutatni (Szenci Molnárnál fölfelé), s fölötté két szárnyas puttony repkedve virágot szór.” Már magában a szövegben is több a különbség, mint az azonosság, a két kép egymás mellé helyezésével mindez még szembeötlőbb. És van még más is, ami a mostani, leegyszerűsített értelmezésből kimaradt. Korábbi tanulmányában Szabó András még azt írja, hogy Fides „jobb kezében láthatóan van valami, de hogy az egy kehely lenne, azt nem lehet biztosan kivenni”, itt erről a „valamiről” már nem szól. Ugyancsak nem említi a különbségek között azt a héber betűs tetragrammatont (JHVH),

amely az égből sugárzik a felfelé néző nőalakra. Ez sem található meg a mintaképnek tartott Saenredam-metszeten. Ezúttal azt sem említi meg Szabó András, hogy Saenredam Hendrick Goltzius „előképe nyomán dolgozott”, tehát – korábbi dolgozata szerint – többszörös átvételről lehet szó. Ha nem is fogadhatjuk el, hogy „az azonosság vitathatatlan”, abban viszont egyetérthetünk Szabó Andrásal, abban viszont egyetértünk Szabó Andrásal, hogy „az ismeretlen mester kilétéhez még így sem kerültünk közelebb”. (Az idézett mondatok mind Szabó András korábbi dolgozatából származnak.)

Mindezek ellenére van számos nagyon meggyőző megállapítása Szabó András címlapelemzésének. Egyetértőleg – és hosszan – idézi Szabó az 1903-as Nagy Károly-féle fordítás kísérőtanulmányát (KÁLVIN János: *A keresztyén vallás alapvonalai (Institutio religionis christianae)*. Bp. 1903), továbbá Kovács Sándor Iván már idézett dolgozatát. Ugyancsak elismerően és továbbgondolva bontja ki Viskolcz Noémi feltételezését, aki egyrészt a rózsakeresztes kapcsolatokra utal, másrészt hangsúlyosan figyelmeztet Pázmány Kalauzának és Szenci Molnár fordításának és címlapjának konfrontációjára (VISKOLCZ Noémi: *„Vagyon egy kis város Moguntian innen” Hanau és Oppenheim szerepe a magyar művelődéstörténetben*. = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve (XI.) 2005. 69–84). Miután Szabó András is megállapítja, hogy „továbbra sem tudjuk, hogy ki volt az a művész, aki ezt az egyedülálló címlapot megalkotta”, nagyon elgondolkodtató javaslatokat tesz a kutatás további irányát illetően. Szóba kerülhet – és talán a későbbi kutatás megerősíti – Jacobus de Zetter vagy Friedrich van Hulsien (Hulsius) neve, akiknek hasonló tematikájú vagy szerkezetű címlapja mellett a Szenci Molnárral való személyes kapcsolata is vizsgálódás tárgyát képezheti. A rózsakeresztes kapcsolatokat illetően meglepő hasonlóságokat talált Szabó András, amikor a korabeli rózsakeresztes irodalom metszetes címlapjait vontta be a vizsgálódás körébe. A további kutatásoknak foglalkozniuk kell ezzel a vonallal is, Szenci Molnár oppenheimi nyomdája, Hieronymus Galler szerzői, munkatársi körével, a nürnbergi Johannes

Hornung munkáival és a heidelbergi alkímisták könyveinek nyomdászati megoldásaival. Szabó András eredeti módon nemcsak a címlap egyes képeinek előzménye után kutatott, hanem újdonságszámba menő megállapításokat tett a címlap szerkezetével, az alkímisták gondolatvilágában fontos négyes felosztás rendszerével és értelmezésével kapcsolatban is. Továbbgondolandó fejtegetése szerint a négyes felosztás összefüggései nem csupán nyomdatechnikai, képzőművészeti megoldásként értelmezendők, hanem a szerkezet alkalmassá válhatott arra, hogy „Szenci Molnár mélyen személyes mondanivalóját, a jó és a rossz közötti döntést, az igaz vallás és hit melletti kiállást, a heidelbergi ostrom idején bekövetkezett személyes mártíriumot, s nem utolsósorban a hazaszeretetet kifejezzék”.

Szenci Molnár Albert Kálvin-fordításának hasonmás kiadásával a magyar művelődéstörténet egyik kiemelkedő szövege vált elérhetővé, a kísérőtanulmányok pedig számos kérdés tisztázása mellett az újabb kutatásoknak is utat nyitottak. Mindennek a termése remélhetőleg a reformáció félévezredes évfordulóján majd újabb eredményekkel gazdagodva érik be.

NÉMETH S. KATALIN

Noblet, Julien: En perpétuelle mémoire. Collégiales castrales et Saintes-Chapelles à vocation funéraire en France (1450–1560). Préface Vincent TABBAGH. Rennes, 2009. Presses Universitaires de Rennes, 320 l. /Collection Art et Société/

Julien Noblet könyvének célkitűzése az 1450 és 1560 között Franciaországban hercegi vagy főúri temetkezési célra alapított huszonöt társaskáptalan történetének monografikus feldolgozása. Ez a száz év köztudomásúan igen izgalmas korszaka a francia történelemnek és művészettörténetnek egyaránt. Az egyházi építészet ezen műfajának vizsgálatával azonban csak az utóbbi időben foglalkoznak behatóbban a francia kutatók (Jean Guillaume, Michel Lauwres, Jean-Michel

Matz). A szerző két módszert ötvöz munkájában: az építészeti és épületszobrászati stílus-elemzést, illetve a szövegkritikát és -magyarázatot. A vizsgált épületek közös jellemzője, hogy az emlékezés és temetkezés pontosan meghatározott funkciójára az alapító család kastélyának közvetlen közelében emelt sírtemplomok speciális jogi állással. A Francia Királyság néhány legkiemelkedőbb családja építteti ezeket Normandiától, Anjou-n és Touraine-en keresztül Auvergne-ig, és világi kanonokok testülete szolgálja ki. Az építető motivációja többféle: az oltár vagy szent ereklye közelében nyugvás, a sír közvetlen közelében mondott imák által a megváltásba vetett remény és a halott békéjének biztosítása a feltámadásig, családi és politikai megfontolások, a család dicsőítése, a dinasztikus emlékezet és a földesúri hatalom hangsúlyozása. Az építető vagy teljesen új templomot építtet, vagy meglévő korábbi újjaépíttet flamboyant vagy all'antica italianizáló reneszánsz stílusban. A szerző a levéltári források alapján összeállítja a káptalanok korpuszát, és vizsgálja e magas kvalitású épületek gazdasági és humán erőforrásait.

Noblet doktori értekezésének kibővített és átdolgozott változatát adja itt közre, melynek egyes részei már korábban megjelentek tanulmánykötetekben és rangos régészeti és művészettörténeti folyóiratokban (*Revue historique du Centre-Ouest, La revue des musées de France, Bulletin de la Société Archéologique d'Eure-et-Loir* stb.). A bevezetésen és az összegzésen kívül a könyv négy fő fejezetre tagolódik. A bevezetésben Noblet világosan kijelöli céljait: az alapítás történeti szempontjainak és politikai vonatkozásainak vizsgálata; a káptalan liturgikus működésének és kötelezettségeinek bemutatása; az építészeti megoldás és a temetkezési funkció elemzése. A vizsgált periódus határait a százéves háború vége és a vallásháborúk kezdete jelöli ki, ez utóbbit az indokolja, hogy a reformáció hatására a 16. század második felétől a temetkezési céllal létrehozott káptalanok alapítása eltűnik. A szerző kiemeli, hogy a halál központi szerepet töltött be a 15–16. századi társadalomban, amelyet alátámaszt a templomba, s azon belül is az

oltárhoz minél közelebbi temetkezés vágya és a gyászmenet teatralitása.

Az első fejezetben Noblet az alapítók származását vizsgálva megállapítja, hogy mindegyik a király közvetlen környezetében volt családjá vagy munkája révén: hercegek, régi és új nemesek egyaránt alapítottak káptalan birtokuk szívében, néhol előbb épült fel a káptalani templom, s utána fogtak a kastély újjáépítéséhez. A hercegek a párizsi Sainte-Chapelle mintájára Krisztus szenvedéserekyeit befogadó templomot építenek; a királyi udvarban szolgáló „régii” nemesesség aszerint választja ki, melyik birtokán építse fel a végső nyughelyül szánt templomot, hogy az minél közelebb legyen a királyhoz; az „új” nemesek pedig újonnan szerzett birtokuk hangsúlyozására kezdenek építkezni. A nőknek másodlagos szerep jut, általában elhunyt férje akarata végrehajtója, ritkán említik társalapítóként a források.

A második fejezet a káptalan alapítását, mint presztízsvállalkozást mutatja be az ereklyék és a berendezés vizsgálatával. Noha a belső bútorzat nagyrészt elpusztult legkésőbb a francia forradalomban, a műalkotásokat részletesen felsoroló alapítólevél alapján ezekről is viszonylag jó képet alkothatunk. A festett mészkövből, alabástromból vagy márványból készült szobrok főként szenteket, apostolokat és a Madonnát ábrázolták. A festmények egy részét Itáliából rendelték, néhol Mantegna és Benedetto Ghirlandaio egy-egy műve díszítette a templom főoltárát. A gyakran több generáció alatt felépülő káptalani templom mellé kanonoki házakat is építettek. A káptalan összetételét, felszerelését, illetve a kanonokok feladatait és javadalmazását pontosan leíró források alapján részletes képet ad a szerző a káptalan életéről, a liturgikus szolgálat nehézségeiről, és a püspöktől való függetlenségéből adódó konfliktusokról.

A harmadik fejezet a kastély, a templom és a kanonoki negyed egymáshoz való viszonyát tárgyalja. A méretét és alaprajzát tekintve egymástól jelentősen eltérő káptalani templom leggyakrabban a főúri birtok falain belül épült,

vagy a kastély közelében álló, korábbi plébánia-templomot építettek újjá. Az egyhajós, esetleg keresztházas templomban világosan elkülönült egymástól a főúri tér a hívőkétől, melyet a szentélyrekesztő, az eltérő megvilágítás és boltozás is hangsúlyozott. Az építetőnek gyakran külön bejárata és útvonala volt. Az építészeti megoldások tükrözik a megrendelő ízlését, gazdságát és rangját. A források tanúsága szerint a kanonoki negyed, melyben minden egyes kanonoknak külön háza és kertje volt, általában a kastély mellett terült el, néhol azonban a kanonokok egy része a kastély körül, a többi pedig a városban lakott.

A negyedik fejezet megvilágítja, hogy a temetkezés a dinasztia presztízspolitikai stratégiájának része, az alapító végrendeletében részletesen meghagyja a halotti menet összetételét. Ugyanígy a síremlék is a dinasztiai kultusz szimbóluma: a legtöbbször színes márványokból, alabástromból vagy rézből készült alkotás a főúri méltóságot hangsúlyozza az elhunyt fekvő alakjában és a rangot tükröző öltözékkel, jelvényekkel és rendjelekkel.

Az összegzésben a szerző összeveti a temetkezési célra alapított társaskáptalan francia emlékeivel rokon párhuzamos jelenségeket más országokban, így például a firenzei Medici és Pazzi kápolnát, illetve a rimini Tempio Malatestianót említi futólag, megjegyezve azonban, hogy ezek Itáliában elszigetelt jelenségek. Az összegzést tizenegy forrás átirata és a vizsgált huszonöt épület monografikus leírása követi. Az értekezést százhuszonkét fekete-fehér és tizenkilenc színes kép illusztrálja. A könyv végén találjuk az idézett források és a lábjegyzetekben előforduló szakirodalom harminc oldalas bibliográfiáját, illetve a személy- és helynévmutatót. Julien Noblet munkája egy eddig alig vizsgált emlékcsoport levéltári forrásokon és helyszíni kutatásokon alapuló, kiemelkedő elemzését adja, amely a dinasztikus sírtemplomok műfajára irányuló további kutatások kiindulópontja lehet.

TÜSKÉS ANNA

A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944. I. A–J. Összeáll. LAKATOS Éva. Bp. 2010. OSzK, 372 l.

Lakatos Éva alighanem a régi bibliográfus-gárda egyik „utolsó mohikánja”, egymagában is intézménypótló személyiség. Sok évtizedes kitaró munkával kézbe vette, leírta s – mint most új munkájából kiderül – sajtótörténeti szempontból kicédelte a magyar nyomtatott sajtó jelentős részét. Mint minden ilyen egyszemélyes vállalkozásnak, az övének is vannak kikerülhetetlen buktatói (itt-ott ez az új bibliográfián is látszik), a hozadék azonban fölmérhetetlenül nagy. Jellemző teljesítményére, hogy az az anyaggyűjtés, amelynek első, már megszerkesztett kötetét most vehetjük kézbe, a ma szokásos gyakorlat szerint, „normál” üzemmódban, külön kutatócsoportot igényelt volna – Lakatos Éva azonban egymaga csinálta meg.

Mit ad bibliográfiája? A cím szerint a magyar sajtótörténet „válogatott” bibliográfiája ez az 1705 és 1944 közti időszakról, s a mostani kötet csak az első kötet, az A–J betűig terjedő lapok irodalma. A cím nem biztos, hogy szabatos, de nehéz lenne pontosabban megfogalmazni, mit is ad ez a mostani gyűjtemény. Lakatos Éva ugyanis, bár tételeiket – szeméremből és takarékoságból – nem ismétli meg, röviden utal az eddigi bibliográfiák vonatkozó anyagára is, majd saját „kiegészítő” gyűjtését mutatja be, tételesen. Szoros értelemben véve tehát „csak” kiegészítést ad az eddigi – bibliográfiákban szétszórtan regisztrált – sajtótörténeti irodalomhoz, s bibliográfiája „csak” a többivel együtt fedi le teljesen az irodalmat. Ez, mai, elkényelmesedő világunkban természetesen nem gyakorlatias megoldás, a mai kutató (már aki még e területen dolgozik) szereti, ha mindent egy helyen, készen kap, s nem kell a szükséges irodalmat könyvekből összekeresnie. Az „okos” bibliográfus tehát gyors kézzel kummulálta volna az eddigi gyűjtéseket, s a maga neve alatt egyesítette volna az elődök munkájának eredményeit is. Lakatos Éva azonban, mint utaltam rá, még a „rég”i” gárda tagja, nem érezte volna ildomosnak az elődök mun-

kájának ilyesféle kiaknázását, s ő csakugyan „teljesen új, még nem regisztrált anyaggal” akart hozzájárulni a munkához. A bibliográfiákból bibliográfiát gyakorlata helyett ő csakugyan az újonnan föltárt anyag prezentálását látta feladatának. S az eredmény, azt kell mondanunk, őt igazolja. Lakatos Éva bibliográfiája oly gazdag, hogy a „kiegészítés” mennyiségileg voltaképpen messze felülmúlja az eddigi, ide vonható bibliográfiák anyagát. Az eddigi legjobb, legteljesebb munka, a József Farkas szerkesztette, önmagát ugyancsak „válogatott”-ként megnevező sajtótörténeti bibliográfia (1972) például jó esetben is csak akkora anyagot ad, mint az új bibliográfia első kötete (amely pedig Lakatos Éva tényleges gyűjtésének csak erősen szelektált változata). Az új bibliográfia tehát, ha minden kötete megjelenik, a legszerényebb becslés szerint is legalább négyszerese lesz az eddigi leggazdagabb anyagú vállalkozásnak. (Lakatos Éva teljes gyűjtése, kb. 200 ezer tétel pedig, számításai szerint, tízszerese az eddig regisztrált anyagnak.) Ez a mennyiségi összefüggés önmagában is olyan mutatója a munkának, amely jelzi az új bibliográfia súlyát és jelentőségét.

Teljesítményének igazi jelentőségét azonban csak akkor foghatjuk föl, ha – átlapozva összeállítását – látjuk, hogy a leírt tételek igen nagy százaléka, mondhatnánk döntő többsége nem a mai, sajnos eleve nagyon gyér és esetleges, s úgy-ahogy másképpen is elérhető sajtótörténeti földolgozásokat regisztrálja, hanem – azok mellett, azokon túl – az egykori sajtó önmagára reflektáló, „forrásértékű” adalékait. Ezzel ugyanis szinte tálcán kínálja föl a megírandó anyagot a mai s holnap sajtótörténészeknek. S ezt az önzetlen „szolgáltatást” nem egyik vagy másik lap esetében teszi csak, hanem szinte a teljes mezőnyt illetően – a határon túli magyar lapokról is. Egyik-másik lap most fölgyűjtött anyaga pedig oly nagy és gazdag, oly sok mindent megvilágító, hogy szinte kiköveteli a sajtótörténész földolgozó munkáját. Az anyagból hosszan lehetne szemezgetni, megírandó témák sorát fölvetve. Az alig ismert *Egyvetértés*, vagy a névleg jól ismert, valójában érdeme szerint alig-alig föl-

tárt *Az Est* anyaga egyebek közt jó példa lehet erre. Maga a bibliográfia – talán mondani sem kellene – kettős fénytörésben mutatja meg a szakmát. Nyilvánvalóvá teszi, hogy milyen sok az adóssága az újabban steril elméletek bódulatában veszteglő sajtótörténet-írásnak, de – szerencsére – azt is jelzi, mily nagy lehetőségek rejlenek e kutatási területben.

A bibliográfia fölépítése a lehető legegyszerűbb. Az ábécébe szedett lapcímek rendjében sorakoznak az adott lapra vonatkozó tételek. A verzálisból szedett lapcím alatt előbb az eddigi bibliográfiákban szereplő adatok vannak regisztrálva, utalásszerűen (a bibliográfia rövidítése plusz oldalszám, ahol a már korábban föltárt vonatkozó irodalom megtalálható), majd e tömb alatt tételenként az új anyag. Minden tételt a címleírás elé „kiugrasztott” tételszám vezet be, alatta pedig folyamatosan jön a címleírás, annotációval. Az első kötetben összesen 4762 tétel szerepel. A kötet elején, még a tulajdonképpeni anyag előtt, rövid előszó, majd a földolgozott tanulmánykötetek, a hivatkozott kézikönyvek és a földolgozott folyóiratok jegyzéke áll. A kötet végén, a lapcímek betűrendjében adott címleírásokhoz kapcsolódva, az egyes tételeket visszakereshetővé tevő névmutató van. Ez a szerkezet, egyszerűsége ellenére, két keresési szempontot maradéktalanul kielégít. Könnyen meg lehet találni, ha az adott, konkrét lapra vonatkozó irodalmat keresem, s az is egyszerű, ha valamely „nevet” keresek. Ez a megoldás elsődleges keresési lehetőségnek elég. De ha az anyag gazdagságát és sokrétűségét is figyelembe vesszük, óhatatlanul fölmerül annak igénye is, hogy ezt a sokféleképpen kiaknázható anyagot jó lenne más szempontok szerint is kereshetővé tenni. S úgy gondolom, a plusz keresést lehetővé tevő komplex mutatórendszer még nem is késett el. Az utolsó kötet végére helyezve, s már az egész regisztrált anyagra vonatkoztatva, érvényesíteni lehetne egy sokrétűbb keresés lehetőségét is. Magam például hálás lennék, ha az anyagban, mutatókkal, a következő szempontok szerint is lehetne keresgélni:

– újságírók nekrológja – szerkesztők – kiadó-hivatali munkatársak – nyomdák – nyomdászok – cenzúrázás – lapterjesztés – lapbetiltás – újságírószervezetek – újságírói sztrájkok stb.

Ezt a pluszkeresést is lehetővé tevő mutatót az OSzK néhány fiatal munkatársa igazán elvégezhetné. A bibliográfus munkájához mérten elenyészően csekély ráfordítással nagyban megkönnyítenék a fölhasználók dolgát, s közben maguk is sokat tanulnának. A legideálisabb megoldás természetesen egy speciális sajtótörténeti tárgyszórendszer kidolgozása lenne – ennek realitása azonban, mai viszonyainkat ismerve, aligha van.

Sajnos, e ponton meg kell mondanunk, az anyaggyűjtés technikai „megszerkesztése”, gépbevitel nem hibátlan. Lakatos Éva nem kapta meg azt a segítséget, amelyet az ügy megkívánt s az anyag megérdemelt volna. A nagy anyag számítógépbe vitele ugyanis, amelyhez Lakatos Évának eddig is segítséget kellett igénybe vennie, nem mentes az egyébként könnyen elkerülhető hibáktól. A számítógépbe-vitel hibájaként előfordul például tételmegismétlődés, tételek sorrendjének fölcserélődése, egyes címleírás elemek fölösleges duplikálódása, fölöslegesen és rossz helyen adott lapcím (s ebből következően indokolatlan élőfejmegnevezés) is. Előfordul hibás névírás is, Schmitt Jenő Henrik neve például többször is hibásan, Schmiadt-ként szerepel stb. Ezek voltaképpen nem „lényeges” dolgok, de olyan szeplők a nagy munkán, amelyekért kár, s amelyeket megkövetelhető figyelemmel, könnyen el lehetett volna kerülni. A bibliográfia használhatóságát, értékét azonban siessünk leszögezni, ezek a hibák nem kérdőjelezik meg. Az anyagban keresgélő kutató így is megkapja azt, amit egy ilyen bibliográfiától megkaphat.

Az anyag ugyanis előhívja a böngészés ösztönét. S ismeretes, a jó kutató számára nemcsak a különféle címtárak és telefonkönyvek szólnak meg, de a bibliográfiák is. Kivált az olyan bibliográfia, mint a Lakatos Évái is, amely nyugodtan mondhatjuk, hála egy dolgos élet erőfeszítéseinek, sajtótörténeti kincseshánya.

S egy valami, úgy hiszem, máris bizonyos: az új „Lakatos”, ha teljessé válik, hosszú ideig megkerülhetetlen kézikönyvként fogja szolgálni a kutatók nemzedékeit.

LENGYEL ANDRÁS

Gyurgyák János: Huszonöt év a magyar könyvkiadásban. Századvég Kiadó 1985–1994. Osiris Kiadó 1995–2010. Bibliográfia. Bp. 2010. Osiris Kiadó, 196 l.

Születésnap buli, vagy gyászünnepe? Azt hiszem többen feltették maguknak ezt a kérdést az Századvég – Osiris Kiadók 25. születésnapján az Országos Széchényi Könyvtárban. Az elmúlt negyedszázad egyik legjelentősebb szakkönyvkiadója, annak vezetője, Gyurgyák János számos írásában kongatja a vészharangot a szakkönyvek kiadásával kapcsolatban. Tény, hogy az elmúlt 10 évben nem változó, vagy inkább növekvő éves kiadványszám mellett a magyarországi könyvkiadásban alig 20 %-al van jelen a szakkönyv, és a komolyan vehető tudományos ismeretterjesztés. Ez a jelenség akkor is szomorú, tragikus, ha az életmódváltással, egészségőrzéssel kapcsolatos nagyon komoly kiadványok száma nő (szép kertek, házak, sport, egészség stb). Egy egészséges, jó módú, de bunkó országban élni ugyanúgy nem jó, mint a nagyon okos, szegény és egészségtelen emberek között.

Az alapvető kérdés az állam szerepének elvi, és gyakorlati meghatározása. Nincsen olyan ország a világban, ahol a szakkönyvkiadás állami támogatás nélkül működne, ahogy a posztmodern demagógia istene, A PIAC nem alkalmas ennek a gondnak a kezelésére még olyan helyeken sem, ahol nem 10 milliós a lakosság, és lerongyolódott köztisztviselési hálózat tengeti nyomorúságos életét (például Olaszországban, vagy Németországban jelentős állami szubszidió nélkül nem jelenik meg egyetlen szakkönyv sem). Akarja-e a magyar állam, hogy megmaradjon a magyar szakkönyvkiadás? Félreértés

ne essék: a digitális könyvet is szerkesztett, lektorált formában adják ki a tisztességes kiadók, aki meg nem tisztességes, inkább ne tegye. Vagyis digitálisan sem olcsóbb, és a könyv sem lesz olcsóbb, ha az állam nem vállal szerepet a hozzáférés megvásárlásával. A költségvetés körül döntéshozó helyzetben lévőknek kellene végre felfogni, hogy a költségvetésben akkor is csak kerekítési összegnek számít a szakkönyvkiadás támogatása, ha megtízszerezik a szubszidiós alapokat. Annyi meg nem is kellene. Egyetlen mérnöki önmegvalósító aktus (ami kétségtelen világszínvonalú, például egy szükségtelen völgyhíd) árkülönbözete 100 évre biztosíthatja a szakkönyvkiadás színvonalas továbbélését Magyarországon.

De ennyit a gyászról, és még két megjegyzést: Gyurgyák János gyakran mondja, „én befejeztem”. Hála Istennek még nem tette meg, ahogy más szakkönyvkiadók sem, és ne is adják fel. A másik megjegyzés a kiadóknak szól: az évek kell nyereségesnek lenni, és nem mindegyik kiadványnak. Ha a kiadói profilban még elfogadható kompromisszumok mentén olyan könyveket is elhelyeznek, amelyek nagyobb nyereséget hoznak, ‘ad absurdum’ azért a kiadó is szubszencionálhat egy-egy tudományos kiadványt (teszik ezt néhányan, de nem jellemző).

És most ünnepeljünk: a *Századvég* folyóirat, majd az Osiris Kiadó olyan szerzői névsort vonultat fel, amelynek olvasása során a jóérzésű embereknek kicsordul a könnye. Ha a közéletben is ennyire együtt lenne a magyar értelmiség, és nem hagyná magát az érdekek mentén szerveződő pártok, pártocskák által nevelés mértékig megosztani, akkor nem itt tartana Magyarország. Azok az emberek, akik ma már csak az egyik televíziót nézik, és az ahhoz tartozó nyomtatott sajtót olvassák, magukat sokkolják, és a másikkal találkozva csak a „... meg róka a gereblyédet”-re futja, huszonöt éve még együtt gondolkodtak valamennyi, a rendszerváltást remélő kollégájukkal. A pártfüggetlen, ténylegesen szakmai értékek mentén való gondolkodás kipusztult az országban, pedig – éppen a Századvég, és az Osiris kiadói politis-

kája mentén látható példa mutatja – lehetséges az együttes munka. Az Osiris 119 könyvsorozatában 1597 könyv jelent meg. A tartalomjegyzék mutatja – ez egyben a bibliográfia szerkezete –, hogy nem vádolható a kiadó szakmai elfogultsággal. Az egyes humán szakterületek arányosan képviseltetik magukat. A szerzőgárda szakmai iskolák szerint is sokszínű. Valamennyi diszciplína több tudományos ízlést mutat meg egy-egy társadalmi, történeti stb. kérdés megjelenítésében.

És még egy fontos szempont, amely a bibliográfiából jól látható: a kiadó kiváló intézmé-

nyi kapcsolati rendszert ápol. Egyetemek, akadémiai intézmények, múzeumok, levéltárak, könyvtárak, szabad értelmiségi csoportok is megmutatkoznak a kiadott művek tablóján. Intézmények nélkül ugyanis nem megy, ahogy civil mozgalom nélkül sem.

Végülis ez a bibliográfia olyan, mint az állatorvosi tankönyvek legendás szereplője „az állatorvosi ló”. A magyar társadalom, az állami élet számos betegsége megmutatható általa, és a gyógymódot is sugallja.

MONOK ISTVÁN